

УЧАСНИКИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЯКІ Є ОБ'ЄКТОМ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

БОРТНИК Валентин Анатолійович - Міжрегіональна Академія управління персоналом

УДК.343.4

Исследуя состав и структуру общественных отношений, являющихся объектом уголовно-правовой охраны чести и достоинства личности, заметим, что участниками таких отношений выступают с одной стороны общество, его часть или формы организации, государство в лице государственного аппарата, юридическое и физическое лица, а с другой - отдельное физическое лицо как носитель чести и достоинства.

Важно, что такой состав участников общественных отношений обуславливается, прежде всего, структурой и содержанием самих общественных отношений. Для последних обязательным является наличие не менее двух участников. В этом же случае такими участниками следует обязательно признавать физическое лицо, как носителя субъективного права на уважение его чести и достоинства, а также всех других участников общественных отношений (общество, его часть или форму организации, государство в лице государственного аппарата, юридических и физических лиц), деятельность которых не может нарушать субъективное право физического лица на уважение его чести и достоинства.

Приймаючи за основу дослідження концепцій розуміння об'єкта кримінально правової охорони як охоронюваних Кримінальним кодексом України суспільних відносин, ставимо за мету дослідити структуру цих суспільних відносин.

Відповідно до ст. 1 Кримінального кодексу України його завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і гро-

мадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [1, с. 5]. Із цього випливає, що дія КК направлена на забезпечення охорони того кола інститутів, які визначені вказаною нормою. Таким чином, ці інститути представляють собою об'єкт кримінально-правової охорони. Проте, ст. 1 Кримінального кодексу України дає не вичерпний перелік таких інститутів, а наводить лише основні з них, тому об'єкт кримінально-правової охорони повинен розглядатися ширше і не може обмежуватися зазначеними інститутами, а охоплює також честь та гідність особи, службу і господарську діяльність, діяльність з надання публічних послуг, діяльність органів правосуддя тощо.

Цілісно аналізуючи сутність інститутів прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, а також забезпечення миру і безпеки людства, ми можемо об'єднати їх єдиним родовим поняттям – «суспільні відносини». Такий висновок є виправданим, враховуючи те, що ні особа чи її суб'єктивні права та інтереси, ні норми права в їх реальному бутті, ні соціальні чи правові блага та цінності не охоплюють усіх інститутів, які уособлюють собою об'єкт кримінально-правової охорони. На відміну від цього, всі аспекти об'єкта кримінально-правової охорони в повній мірі охоплюються категорією суспільних відно-

син, які цілком пронизують інститути прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, конституційного устрою та забезпечення миру і безпеки людства, а також інші інститути (у тому числі й волю, честь та гідність особи, моральність, безпеку руху і експлуатацію транспорту, порядок здійснення правосуддя, та ін.), що знаходяться під охороною КК.

Отож об'єктом кримінально-правової охорони, у відповідності до чинного законодавства, визнаються суспільні відносини. Однак, виникає питання стосовно співвідношення об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочину. У теорії кримінального права з цього приводу існує декілька позицій. Проте, так чи інакше, вчені схилиються до думки, що ці поняття не є тотожними і відрізняються один від одного за обсягом, змістом та кримінально-правовим значенням [2, с. 32]. «Зміст об'єкта кримінально-правової охорони, – за словами А.А. Музики, – є ширшим, адже виникнення кримінально-правових відносин не обмежується тільки вчиненням злочину, а має місце й тоді, коли в діях чи бездіяльності особи немає ознак складу злочину (наприклад, у випадках необхідної оборони, крайньої необхідності, неосудності особи). Тобто кримінальний закон охоплює коло суспільних відносин, яке є ширшим, ніж та їх сукупність, яку охоплює загальний об'єкт злочинів» [3, с. 25]. Утім, навіть за умов такого співвідношення, об'єктом злочину, на наш погляд, є суспільні відносини, оскільки будь-яке злочинне посягання спрямоване на конкретний прояв об'єкта кримінально-правової охорони. Така позиція була висунута М.Й. Коржанським, який зазначає, що «об'єкт кримінально-правової охорони – це ті суспільні відносини, які знаходяться під охороною кримінального закону, але злочинному порушенню ще не піддавалися, тоді як безпосередній об'єкт злочину – це ті суспільні відносини, які вже піддалися злочинному порушенню в конкретному випадку посягання на об'єкт кримінально-правової охорони [4, с. 57].

Саме тому, цілком логічно, що об'єктом кримінально-правової охорони визнаються суспільні відносини, бо феномен суспільних відносин охоплює практично всі сфери існу-

вання людини, в тому числі й ті сфери, які знаходяться під охороною КК та ті сфери, на які спрямовуються конкретні злочинні посягання. Окрім того, суспільні відносини дають повне і цілісне уявлення про природу, суспільну небезпеку та сутність злочинного посягання. У совою чергу, Є.В. Лашук вказує, що «лише завдяки цій категорії можна отримати чітке уявлення про механізм заподіяння шкоди злочинцем, судити про суспільну небезпеку тих чи інших діянь, що визнаються злочинними, а також визначити сутність взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами складу злочину. Врешті-решт правильна кваліфікація суспільно небезпечних діянь можлива виключно за використання саме аналізованої категорії».

При цьому слід зазначити, що об'єкт злочину в науці кримінального права розглядається також як один із факторів гармонізації вітчизняного кримінального законодавства відповідно до європейських стандартів [5, с. 88–90]. Тому вчення про об'єкт злочину в кримінальному праві важко переоцінити, а сам об'єкт злочину виступає комплексною системною категорією, яка, на наш погляд, може знаходити відображення тільки через призму суспільних відносин. Іншими словами складність та багатогранність об'єкта злочину та об'єкта кримінально-правової охорони вказують, що таким об'єктом можуть виступати тільки суспільні відносини.

У свою чергу дослідження честі та гідності особи як об'єкта кримінально-правової охорони неможливе без дослідження структури суспільних відносин, які в цьому випадку й виступають об'єктом кримінально-правової охорони. Тому для детальнішого з'ясування змісту самих суспільних відносин, необхідно звернути увагу на їх структуру та складові елементи. У теорії кримінального права до елементів суспільних відносин включають: 1) суб'єктів (учасників), 2) соціальний зв'язок та 3) предмет таких відносин. Усі ці елементи є обов'язковими та невід'ємними складовими суспільних відносин і повинні розглядатися цілісно у нерозривному зв'язку.

Суб'єктами (учасниками) суспільних відносин є конкретні особи або групи осіб, держава чи суспільство в цілому. При цьому, суспільні відносини в повній мірі можуть

складатися між суб'єктами різного рівня (між окремими особами, між особою та групою осіб, між особою та державою, між особою та суспільством, між групою осіб та державою, між державою та суспільством тощо). Статус учасників принципово не впливає на склад суспільних відносин. Визначальною є тільки кількість учасників, яких має бути щонайменше два, адже сама природа суспільних відносин передбачає момент взаємодії учасників між собою. Тому наявність лише одного учасника йде в розріз із сутністю таких відносин.

Учасники суспільних відносин, будучи наділені відповідним колом прав, взаємодіють між собою задля задоволення своїх потреб та інтересів. Взаємодія учасників може стосуватися всіх сфер життєдіяльності (честі та гідності особи, сім'ї, виховання, власності, професійної сфери, сфери державного управління, формування інститутів влади та ін.). Як стверджує М.Й. Коржанський: «Суспільні відносини – це специфічна форма всієї життєдіяльності людей», через що сфера взаємодії учасників суспільних відносин є необмеженою.

Учасники як складові елементи суспільних відносин, можуть зазнавати протиправного впливу, але на наш погляд, вони є не єдиним елементом на який спрямовуються злочинні посягання. Хоча, з приводу цього, І.П. Семченков зазначає, що злочином є процес впливу однієї чи декількох осіб на інших людей, який призводить до погіршення якості життя останніх, а в деяких випадках позбавляє і самого життя, тобто заподіює смерть [6, с. 89]. Однак, у дійсності злочинне посягання може впливати не тільки на особу (учасника суспільних відносин), а і на предмет суспільних відносин. Наприклад, ст. 246 КК України передбачає відповідальність за незаконну порубку лісу, в цьому випадку впливу піддається не суб'єкт, а саме предмет суспільних відносин. Таким чином, учасники суспільних відносин є лише одним із їх структурних елементів, а самі суспільні відносини, на думку В.К. Глістіна, необхідно розглядати як цілісну систему, сукупність елементів у їх взаємозв'язку, при цьому ніякого особливого елемента «ядра» суспільних відносин ні в вигляді суб'єкта, ні в вигляді зв'язку, ні в вигляді предмета не існує [7, с. 43].

Окрім того, між учасником суспільних відносин та потерпілим від злочину існує відмінність. Останнє поняття є більш вузьким, оскільки не всім учасникам суспільних відносин у результаті злочинного посягання заподіюється шкода. Також існують погляди, що потерпілим від злочину в кримінальному праві слід вважати тільки фізичних осіб, якими, як відомо, не обмежується коло учасників суспільних відносин. Така позиція, зокрема, відображається в працях А.М. Красікова та Є.В. Лашука [8, с. 40; 92, с. 39]. Своєрідна позиція з цього приводу висловлюється й Т.І. Присяжнюк, котра з одного боку вказує, що потерпілим від злочину може бути тільки фізична особа, адже тільки вона здатна відчувати заподіяну злочином шкоду, а з іншої – не виключає можливість набуття прав потерпілого юридичною особою, у випадку заподіяння шкоди її майну чи діловій репутації [9, с. 10–11].

Незважаючи на досить широке кримінально-правове розуміння поняття потерпілого, учасники суспільних відносин не наділяються особливим статусом у структурі таких відносин, оскільки протиправний вплив може спрямовуватися також на інші елементи, посягаючи на цілісність суспільних відносин загалом, а шкода, яка завдається чи може бути завдана учасникам, є лише проявом посягання.

За своєю природою, суспільні відносини є стійкими й усталеними, не можуть виникати, змінюватися чи зникати раптово. Як стверджує В.М. Винокуров, система суспільних відносин стабільна і не може бути змінена в результаті протиправних діянь людей [10, с. 118]. Навіть викрадення чужого майна.

Іншими словами, суспільні відносини є єдиними, а їх конкретна правова охорона є лише способом забезпечення їх непорушності. Водночас спосіб забезпечення непорушності таких відносин (спосіб правової охорони) визначається із урахуванням способу посягання на ці відносини та наслідків, які можуть настати в результаті такого посягання.

Тому обґрунтовано, що суспільні відносини є єдиними, незалежно від способу правової охорони честі та гідності особи. У зв'язку з чим структура, коло учасників та зміст цих

суспільних відносин є єдиними і не залежать від способу правової охорони.

Досліджуючи склад та структуру суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи, зауважимо, що учасниками таких відносин виступають з одного боку суспільство його частина чи форми організації, держава в особі державного апарату, юридична та фізична особи, а з іншого – окрема фізична особа як носій честі та гідності.

Важливо, що такий склад учасників суспільних відносин обумовлюється, перш за все, структурою та змістом самих суспільних відносин. Для останніх обов'язковою є наявність щонайменше двох учасників. У цьому ж випадку такими учасниками слід обов'язково визнавати фізичну особу, як носія суб'єктивного права на повагу до його честі та гідності, а також усіх інших учасників суспільних відносин (суспільство, його частину чи форму організації, державу в особі державного апарату, юридичних та фізичних осіб), діяльність яких не може порушувати суб'єктивне право фізичної особи на повагу до її честі та гідності.

Так, під суспільством у цьому випадку необхідно розуміти сукупність фізичних осіб, які проживають на певній території, їх об'єднання та територіальні громади. Безумовно, на перший погляд, поняття суспільство видається досить абстрактним та важко зрозумілим. Утім, не варто в цьому випадку ототожнювати поняття суспільство із поняттям громадянського суспільства, оскільки, на наш погляд, громадянське суспільство є вужче за змістом та наділяється додатковими ознаками, до яких відносяться: висока зорганізованість суспільства, його рівень розвитку та наявність специфічних інститутів громадянського суспільства. Проте, всі ці ознаки не є визначальними для поняття суспільства як учасника суспільних відносин.

Зауважимо, що до суспільства як учасника суспільних відносин, які є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи слід також відносити відповідні громадські інституції: органи місцевого самоврядування, політичні партії, об'єднання громадян, органи самоорганізації населення тощо. Такі інституції фактично виступають формою

організації суспільства (певної сукупності людей, об'єднаних тими чи іншими відносинами). Тому їх і необхідно розглядати в якості суспільства як учасника досліджуваних відносин.

Таким чином, під суспільством як учасником розглядуваних суспільних відносин слід, по-перше, розуміти саме суспільство в його вузькому значенні (сукупність людей, які проживають на певній території і об'єднані тими чи іншими відносинами), а по-друге, відповідні громадські інституції, які виступають формами організації суспільства (органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, громадські організації, політичні партії тощо).

Визнання суспільства, його частини чи форми організації учасником досліджуваних суспільних відносин обґрунтовується також тим, що Конституцією України честь та гідність особи визнаються найвищою соціальною цінністю. Із цього випливає, що честь та гідність особи є частиною суспільних відносин (відносин між людьми), при цьому не обов'язково, щоб учасниками таких відносин виступали лише фізичні особи. Це цілком можуть бути різнорівневі суб'єкти (суспільство, його частина чи форма організації, держава, її органи та посадові особи, юридичні та фізичні особи). Отже, природно, що суспільство, його частина чи форма організації обов'язково відносяться до учасників суспільних відносин, які є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Разом із цим, на нашу думку, не слід ототожнювати суспільство та державу, яка, хоча і є своєрідною формою організації суспільства, проте наділена чималою кількістю специфічних ознак, що дозволяє розглядати її окремо як учасника досліджуваних суспільних відносин. Пояснюється це тим, що держава повністю не зливається із суспільством, не розчиняється в ньому, вона є організацією, яка певним чином відокремлена, інституціалізована у вигляді механізму держави (державної системи), має власні закономірності становлення, функціонування та розвитку, особливі потреби та інтереси [11, с. 20]. Саме тому держава і виділяється окремо як учасник суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони. У свою чергу, під

державою в науковій літературі розуміється організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним насамперед в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами [12, с. 32].

Отже, під державою як учасником вказаних суспільних відносин слід розуміти не саму організацію політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, а конкретно органи державної влади, їх структурні підрозділи та посадових осіб, на яких безпосередньо і покладається виконання функцій держави. Іншими словами, учасником суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи є, по суті не держава загалом, а державний апарат. У свою чергу, державний апарат визначається як сукупність органів, за допомогою яких практично здійснюється державна влада. Державний апарат в Україні побудований і функціонує за принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову [13, с. 121].

Наступним учасником суспільних відносин є юридична особа. Як уже зазначалося вище, юридичною особою є організації створені і зареєстровані у встановленому законом порядку. При цьому юридичні особи наділяються цивільною правоздатністю та дієздатністю і можуть виступати позивачами чи відповідачами в суді (ст. 80 Цивільного кодексу України) [14].

Утім, у цьому випадку до юридичних осіб, як учасників досліджуваних суспільних відносин, ми не включаємо органи державної влади чи їх структурні підрозділи, а також громадські інституції (органи місцевого самоврядування об'єднання громадян, політичні партії, громадські організації тощо). Оскільки одні, по суті, є державним апаратом, а інші – формою організації суспільства. Безумовно, можна розглядати, що будь-яка юридична особа є так чи інакше формою організації суспільства. Однак ми все-таки виділяємо юридичних осіб окремо в якості учасника суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гід-

ності особи. Такий підхід обумовлюється низкою причин: 1) юридична особа, засновником та у складі якої є лише одна фізична особа, може й не представляти інтереси інших фізичних осіб, у зв'язку з чим досить важко сказати, що така юридична особа здатна виступати формою організації суспільства (сукупності людей, які проживають на певній території і об'єднані тими чи іншими відносинами); 2) суспільство та форми його організації є значно масштабнішими поняттями, ніж юридична особа; 3) юридична особа у своїй діяльності може і не представляти інтереси тієї або іншої частини суспільства, тоді як форми організації суспільства обов'язково представляють інтереси самого суспільства чи його окремої частини.

На основі цього юридичні особи і виділяються окремо як учасники досліджуваних суспільних відносин.

Безумовно, до учасників досліджуваних суспільних відносин слід також включати і окремих фізичних осіб. Цивільний кодекс України під такими особами розуміє людей, як учасників цивільних відносин. Усі фізичні особи здатні мати права та обов'язки, а отже, мають правоздатність, яка виникає в момент народження людини та припиняється у момент її смерті. Іншими словами, фізичними особами є всі люди від моменту їх народження до моменту смерті.

Слід зауважити, що всі фізичні особи виступають учасниками суспільних відносин, які є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи незалежно від їх віку, статі, походження, громадянства, інтелектуального, розумового та фізичного розвитку, релігійних чи політичних переконань тощо.

При цьому фізичні особи можуть бути учасниками вказаних суспільних відносин одночасно із двох сторін: 1) як члени суспільства, що зобов'язані не посягати на честь, гідність інших фізичних осіб; 2) як носії честі та гідності, на які спрямовується посягання (див. рис. А.1). Утім, незалежно від того, з якої саме сторони, фізична особа виступає учасником суспільних відносин, її ознаки залишаються незмінними. Фізичною особою є будь-яка людина від моменту її народження до моменту смерті, яка наділена правами та обов'язками.

Фізичні особи як члени суспільства, що зобов'язані не посягати на честь та гідність інших осіб, обов'язково повинні відноситися до учасників досліджуваних суспільних відносин. Так, посягання на честь та гідність особи здебільшого вчиняють саме фізичні особи. Більше того, відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є виключно фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У відповідності з цим, кримінально каране посягання на честь та гідність особи може вчинити тільки фізична особа. Безперечно, що далеко не завжди така особа діє в інтересах чи від імені частини суспільства, форм його організації, органів місцевого самоврядування, державного апарату чи юридичних осіб. Тому у цих випадках учасником розглядуваних суспільних відносин не можуть виступати ні суспільство, ні держава в особі державного апарату, ні юридичні особи. Відтак таким учасником повинна визначатися саме фізична особа, яка безпосередньо і посягає на честь та гідність іншої фізичної особи.

З іншого боку, учасником досліджуваних суспільних відносин обов'язково є тільки фізична особа, на честь та гідність якої вчиняється посягання. Такий висновок випливає із того, що кожна фізична особа є носієм особистої честі та гідності і має гарантоване Конституцією України право на повагу до своєї честі та гідності. Більше того, якщо посягання здійснюється на честь та гідність особи, то очевидно, що хтось повинен виступати носієм такої честі та гідності. У цьому ж випадку таким носієм виступає саме фізична особа, оскільки йдеться про особисту честь та гідність (честь та гідність особи), а не про колективну, соціальну чи будь-які інші види честі та гідності. У свою чергу, інші учасники суспільних відносин (суспільство, його частина чи форми організації, органи місцевого самоврядування, держава в особі державного апарату, юридична особа тощо) об'єктивно не можуть виступати носіями честі та гідності особи.

Тому обґрунтовано, що з іншого боку учасником досліджуваних суспільних відносин є виключно фізична особа як носій честі та гідності, об'єктом кримінально-правової

охорони яких є вказані суспільні відносини.

Таким чином, з однієї сторони учасниками суспільних відносин можуть виступати суспільство (його частина чи форма організації), держава в особі державного апарату, юридична та фізична особи, а з іншої – окрема фізична особа як носій честі та гідності.

Важливим у контексті дослідження учасників суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи, є також питання про потерпілого від посягання на цей об'єкт.

Відповідно до ч. 1 ст. 49 КПК України потерпілим визнається фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду [15].

Таким чином, можна конкретизувати, що потерпілою від злочинів, які посягають на честь та гідність особи, є фізична особа, якій у результаті вчинення такого посягання безпосередньо заподіяно моральну шкоду чи створена загроза заподіяння такої шкоди. Підтверджується це також положеннями Цивільного кодексу України, де в п. 4 ч. 2 ст. 23 прямо зазначається, що моральна шкода полягає в приниженні честі та гідності фізичної особи [16, с. 19].

Дослідження учасників суспільних відносин, які є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи, дає можливість сформулювати наступні узагальнення. По-перше, суспільні відносини, їх структура, коло учасників та зміст є єдиними і не залежать від способу правової охорони честі та гідності особи. По-друге, учасниками вказаних суспільних відносин, з одного боку, виступає суспільство, його частина чи форма організації, держава в особі державного апарату, юридична та фізична особа. З іншого боку, таким учасником може виступати тільки фізична особа (носіє честі та гідності). По-третє, потерпілим від злочинів, які посягають на честь та гідність особи є фізична особа, якій таким посяганням безпосередньо заподіяно моральну шкоду чи створена загроза заподіяння такої шкоди.

Література

1. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 4 черв. 2014 року.- К.: Паливода А.В. 2014.- 212 ст – 5 – (Кодекс України).

АНОТАЦІЯ

Досліджуючи склад та структуру суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони честі та гідності особи, зауважимо, що учасниками таких відносин виступають, з одного боку, суспільство, його частина чи форми організації, держава в особі державного апарату, юридична та фізична особи, а з іншого – окрема фізична особа як носій честі та гідності.

Важливо, що такий склад учасників суспільних відносин обумовлюється, перш за все, структурою та змістом самих суспільних відносин. Для останніх обов'язковою є наявність щонайменше двох учасників. У цьому ж випадку такими учасниками слід обов'язково визнавати фізичну особу, як носія суб'єктивного права на повагу до його честі та гідності, а також всіх інших учасників суспільних відносин (суспільство, його частину чи форму організації, державу в особі державного апарату, юридичних та фізичних осіб), діяльність яких не може порушувати суб'єктивне право фізичної особи на повагу до її честі та гідності.

SUMMARY

Studying the composition and structure of social relations that are the subject of criminal protection of honor and dignity, we note that the parties to such relations are, on the one hand, society, its parts or forms of organization, the state represented by the state apparatus, legal entity and physical person, on the other hand, another individual as a carrier of honor and dignity.

It is important that a composition of participants of the social relations is conditioned by the structure and content of the social relations. The latter requires having at least two participants. In this case, an individual as a carrier of a subjective right to respect for his honor and dignity should be recognized such participants, as well as all other participants in social relations (society, its part or form of organization, the state represented by the state apparatus, legal entity and individuals) whose activities can not violate individual subjective right to respect for his honor and dignity.

2. Лашук Є. В. Предмет злочину у кримінальному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лашук Єфрем Вікторович. – К., 2005. – 262 с.

3. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / Музика А. А. – К. : Логос, 1998. – 324 с.

4. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція / Микола Йосипович Коржанський. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1997. – 112 с.

5. Верлан С. І. Об'єкт злочину як фактор гармонізації кримінального права України відповідно європейських стандартів / С. І. Верлан // II Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В. П. Колмакова : Зб. матеріалів (18-19 березня 2011 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін. – О. : Фенікс, 2011. – С. 88–90.

6. Семченков И. П. Объект преступления : социально-философские и методологические аспекты проблемы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Семченков Игорь Павлович. – М., 2003. – 192 с.

7. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / Глистин В. К. – Л. : Изд.-во Ленингр. ун-та, 1979. – 127 с.

8. Красиков А. Н. Сущность и значение

согласия потерпевшего в советском уголовном праве / Красиков А. Н. – Саратов : Издательство саратовского университета, 1976. – 120 с.

9. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / - Т. І. Присяжнюк. – Київ, 2006. – 20 с.

10. Винокуров В. Н. Общественные отношения как объект преступления: за и против / В. Н. Винокуров // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 116–119.

11. Загальна теорія держави і права : Навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, - С. Л. Лисенков та інші] ; За ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.

12. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посібник. [вид. 6-е] / Рабінович П. М. – Х. : Консум, 2002. — 160 с.

13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 1998–2004.–

14. Т. 2 : Д – Й. – 1999. – 744 с.

15. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-І // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

16. Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 21 березня 2009 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К : Паливода А. В., 2009. – 194 с.